

Розділ: Юридична психологія

УДК 159.9:34 (075.8)

Соціально-психологічна адаптація засуджених жінок у виправних установах

Помацалюк А. Р.

Дана стаття присвячена вивченню соціально-психологічної адаптації засуджених жінок у виправних установах. Метою даного дослідження є визначення особливостей протікання соціально-психологічної адаптації засуджених жінок, які відбувають покарання у виправних установах. За допомогою методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда та методики вимірювання соціальної адаптивності особистості О. Г. Посипанова ми можемо діагностувати висловлювання про людину, про її спосіб життя, переживання, думки, звички, стиль поведінки, які завжди можна співвіднести з нашим власним способом життя. Визначені особливості протікання соціально-психологічної адаптації засуджених жінок, різних груп досліджуваних, які відбувають покарання у виправній установі.

Ключові слова: соціальна ізоляція, адаптація, емоційний дискомфорт, самосприйняття, виправна установа.

Стаття посвящена изучению социально-психологической адаптации осужденных женщин в исправительных учреждениях. Целью статьи является выявление особенностей протекания социально-психологической адаптации осужденных женщин, отбывающих наказание в исправительных учреждениях. С помощью методики диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонда и методики измерения социальной адаптивности личности А. Г. Посыпанова мы можем диагностировать высказывания о человеке, о ее образе жизни, переживания, мысли, привычки, стиль поведения, которые всегда можно соотносить с нашим собственным образом жизни. Определены особенности протекания социально-психологической адаптации осужденных женщин, разных групп испытуемых, отбывающих наказание в исправительном учреждении.

Ключевые слова: социальная изоляция, адаптация, эмоциональный дискомфорт, самовосприятие, исправительное учреждение.

The article examines socio-psychological adaptation of female convicts in correctional institutions. The purpose of the article is to determine the characteristics of law socio-psychological adaptation of convicted women serving sentences in correctional institutions take place. Using diagnostic techniques of socio-psychological adaptation of K. Rogers and R. Diamond and techniques for measuring social adaptation of a person of A.G. Posypanova, we can diagnose statements about people, about their lifestyle, experiences, thoughts, habits, style of behavior, which can always be correlated with our own way of life. The features of the flow of social-psychological adaptation of women prisoners, different groups of examinees who are serving time in prison were defined.

Key words: social isolation, adaptation, emotional discomfort, self-perception, a correctional institution.

Постановка проблеми. Соціальна ізоляція людини – потужний фактор модифікації людської поведінки. Психіка кожної людини по-різному реагує на цей фактор.

Виправні установи ламають звичний уклад життя будь-якої людини, відриваючи індивіда від рідних, близьких людей, прирікаючи на роки важкого приреченого існування [8]. З моменту прибуття до виправної установи, людина переживає складний період адаптації до нового середовища, до незвичних умов праці та побуту, нового соціального оточення, специфічним вимогам режиму відбування кримінального покарання та ін.

Реалізація кримінально-виконавчого законодавства, реформування кримінально-виконавчої системи в сучасних умовах висувують на передній план проблему виправлення і ресоціалізації особистості засудженого, попередження його дезадаптації, корекції негативних психологічних характеристик [10].

Перебування в соціальній ізоляції надає сильний вплив на особистість людини, її подальшу долю, так як наслідком відбування покарання у вигляді позбавлення волі є дезадаптація людини, в результаті якої відбувається звуження спектра можливостей засудженого пристосуватися в постпенітенціарний період до існуючих норм права і моралі, умов життя на свободі. Крім того, порушуються форми взаємодії засудженого після звільнення від відбування покарання із соціальним середовищем на волі, що перешкоджає формуванню у нього адекватної реакції на життєві ситуації, самореалізації.

Найбільш важко засуджені переносять початковий період перебування в умовах ізоляції [3; 9]. Важливу роль в полегшенні адаптації новоприбулих засуджених до життя в умовах виправної установи належить відділу соціально-виховної та психологічної роботи.

Таким чином, головним завданням пенітенціарних установ є створення необхідних умов для адаптації засуджених. Причому адаптація повинна відбуватися послідовно: пристосування до офіційних норм і правил гуртожитку в установі, пристосування до конкретного колективу, групи. Цей

процес для засудженого включає: ознайомлення з офіційними і неофіційними правилами поведінки; виборче прийняття цих правил; вироблення тактики поведінки; заняття відповідної ролі в середовищі засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема соціально-психологічної адаптації особистості вивчається в рамках різних галузей психології: соціальна психологія, юридична психологія, психологія праці, медична психологія та інші.

Соціально-психологічна адаптація особистості – складне явище, пропорційно взаємопов'язане з особливостями прояву індивідуально-психологічних властивостей людини. Дану проблему в зарубіжній психології вивчали такі дослідники, як Б. Беттельхайм, В. Франкл, Е. Гофман та інші [2; 4].

Окремі питання, пов'язані з проблемами дезадаптації, адаптації та реадаптації особистості в умовах позбавлення волі, знайшли відображення в роботах педагогічних психологів (соціалізація особистості в ускладнених умовах), юридичних психологів (психологічна сутність злочину і покарання), пенітенціарних психологів (психологія особистості відбуває покарання) Ф. Б. Березіна, С. А. Беличева, Ц. П. Короленко, В. П. Соколова, Л. Є. Паніна, А. І. Ушатікова, Ю. А. Олександрівського, Ю. А. Алфьорова, М. Н. Гернета, В. Є. Емінова, А. Т. Потьомкіній, Ю. М. Антоняна [5; 6; 7].

Незважаючи на те, що проблема соціально - психологічної адаптації особистості має широке висвітлення в науковій літературі, але необхідно відзначити, що існує досить мало досліджень з вивчення адаптації засуджених на різних етапах відбування покарання. Вивчення даного феномена допоможе побачити проблеми протікання негативної адаптації новоприбулих засуджених, що в свою чергу може стати перспективою розвитку психокорекційних програм для оптимізації процесу адаптації засуджених на початковому етапі відбування покарання. Все це зумовило вибір теми та її актуальність.

Мета роботи: виявлення особливостей протікання соціально-психологічної адаптації засуджених жінок, які відбувають покарання у виправних установах.

Для здійснення поставленої мети були використані наступні методики: діагностика соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда; методика вимірювання соціальної адаптивності особистості О.Г. Посипанова. Дані методики містять висловлювання про людину, про її спосіб життя, переживання, думки, звички, стиль поведінки, які завжди можна співвіднести з нашим власним способом життя.

У даному дослідженні брали участь 82 жінки, які відбувають покарання в Качанівській виправній колонії № 54, м. Харкова. Дана вибірка була поділена на дві групи досліджуваних: до першої групи – відносяться засуджені жінки, які відбувають покарання у виправній установі від 3-х до 6 місяців, до другої групи - відносяться засуджені жінки, які відбувають покарання у виправній установі один рік.

Розглянемо результати отриманих даних. Дані свідчать про наявність індивідуальних відмінностей усередині першої групи за наступними шкалами: «прийняття себе», «неприйняття себе», «зовнішній контроль» та «домінування».

Можна сказати, що рівень соціально - психологічної адаптації у групи жінок, які відбувають покарання у виправній установі 3-6 місяців, з різними відхиленнями нижче норми за наступними шкалами: «дезадаптивність» (62,3%), «брехливість +» (13%), «неприйняття себе» (11%), «зовнішній контроль» (16%), «домінування» (4%), і «відомість» (8%).

Середні показники за шкалою «адаптивність» у засуджених експериментальної групи, що знаходяться в межах норми (83,3%), говорять про успішні умови адаптації до змінюваних умов середовища, але враховуючи середні показники за шкалою «дезадаптивність», можна побачити, що у першої групи жінок в цілому оцінка занижена (62,3%), до того ж даний показник свідчить про відхилення від норми, що говорить про неефективне пристосування засуджених до умов соціального середовища.

За шкалою «прийняття інших» груповий показник (18%) потрапляє в середню (тобто прийняття інших залежить від більшості факторів) зону значущості і свідчать про присутність у засуджених толерантності до людей, умінні приймати їх такими, які вони є.

«Емоційний дискомфорт» (20%) за показниками перевершує шкалу «емоційний комфорт» (15%), що вказує на занепокоєння, неврівноваженість, образи, невпевненість у собі, напругу, песимізм, тривожність. Емоційний дискомфорт - це негативні емоції, які руйнують життя. Засудженні постійно перебувають в пригніченому стані, у них виникають нав'язливі думки або необґрунтовані страхи, вони невпевнені у собі, страждають від заниженої самооцінки. Основними причинами цього стану є важкі міжособистісні відносини, проблеми з дітьми або батьками, з сексуальним партнером, проблеми в спілкуванні з колегами або начальством, незадоволеність своєю роботою або зовнішнім виглядом, засудження або дискримінація з боку інших людей - одним словом все те, без чого немислиме наше життя.

Помірні показники за шкалою «внутрішній контроль» (47%) свідчать про вміння засуджених керувати собою і власними вчинками, умінні покладатися на свої сили, уміння наполегливо працювати, говорять про наполегливість, діяльність, енергійність. Незважаючи на це, протилежна шкала показує інший показник (16%), що свідчить про зворотні результати (невміння самостійно приймати рішення, розгубленість, невміння працювати без втручання інших людей), до того ж за даною шкалою виявлено відхилення від норми.

Низькі показники за шкалами «прийняття себе» (29%) і «неприйняття себе» (11%), що знаходяться нижче норми вказують на виникнення сумніву в собі, безвольність, зневагу до себе. Це

може бути пов'язано з соціальною неповноцінністю і почуттям провини.

Так само виявлено відхилення за шкалою «відомість», де результат виявився нижче норми в два рази, що вказує на м'якість у відносинах з іншими людьми, поступливість, нездатність звільнитися від впливу інших людей, брак власних переконань.

Шкала «ескапізм» з результатом вище середнього (21%) вказує на відхід від труднощів, виправдання невдач зовнішніми обставинами, мрійливість, довге переживання образ.

Рівень брехливості по негативній шкалі в нормі (18,3%), що говорить про соціальну бажаність, свідому відповідність соціальним нормам, що не можна сказати про шкалу «брехливість +» (13%), що вказує на нещирість у відповідях засуджених, що може бути пов'язано зі спробою представити себе в кращому світлі, справити сприятливе враження.

Таким чином, аналіз середніх значень за методикою «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса і Р. Даймонда, показав, що у жінок першої групи рівень соціально-психологічної адаптації нижче норми, що вказує на неефективне пристосування до умов соціального середовища з закріпленням негативних якостей. У зв'язку з цим, у засуджених простежується занепокоєння, неврівноваженість, образи, невпевненість у собі, напруга, песимізм, тривожність, розгубленість, сумніви у собі, безвольність, презирство до себе. Вони очікують негативних оцінок і несприятливе до себе ставлення, агресивну реакцію, загрозу своїй самоповазі (низькі значення за шкалою «емоційний дискомфорт»).

При розгляді даних, отриманих за допомогою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда в контрольній групі (жінки другої групи) були виявлені наступні показники за шкалами. За шкалою «адаптивність» спостерігається високий показник, що знаходиться в межах норми (129%), що говорить про успішні умови адаптації до змінюваних умов середовища.

Так само у даної групи показник за шкалою «дезадаптивність» знаходиться в нормі (69,3%), не перевищуючи середній показник, що свідчить про ефективне пристосування до умов соціального середовища.

Результати за шкалою «прийняття себе» (34%) свідчать про присутність у засуджених почуття власної цінності, здатності розуміти себе, що не можна сказати про отримані низькі значення за шкалою «неприйняття себе» (15,3%), що вказує на сумніви в собі, безвольність, зневагу до себе. Таким чином, можна сказати, що все ж таки більшість засуджених жінок приймають ті сторони своєї особистості, які в собі не подобаються, ті емоції, які засуджуються суспільством, системою або родиною. Але це прийняття може призвести до егоїзму.

Порівнюючи середні показники за шкалами «прийняття інших» і «неприйняття інших», можна відзначити у засуджених зосередженість на собі, байдужість до оточуючих, відсутність прагнення до спілкування, неприязнь до оточуючих.

«Емоційний дискомфорт» (22,3%) за показниками перевершує шкалу «емоційний комфорт» (18%), що вказує на занепокоєння, неврівноваженість, образи, невпевненість у собі, напругу, песимізм, тривожність. Що ми бачили і в групі жінок, які перебувають у виправному закладі 3-6 місяців.

Середні значення, отримані за шкалами «домінування» (7,3%) і «відомість» (15%) свідчать про можливу м'якість у відношенні з іншими людьми, поступливість, нездатність звільнитися від впливу інших людей, брак власних переконань. Жінки з цієї групи не здатні відстоювати свою думку, їм не вистачає волі і сил для досягнення цілей, самореалізації та самовдосконалення. Як правило, вони легко піддаються чужому впливу, їх легко переконати, так як жінки не здатні чинити опір навколишньому світу. Їхні вчинки і їх поведінка часто непередбачувані, так як ними рухає не мета і її досягнення, а навколишня обстановка, де вони вибирають шлях найменшого опору.

Рівень брехливості, як і в першій групі, по негативній шкалі в нормі (16%), що говорить про соціальну бажаність, свідому відповідність соціальним нормам.

Таким чином, аналіз середніх значень за методикою «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса і Р. Даймонда, показав, що засуджені жінки, що відбувають покарання у колонії рік, успішно адаптуються до факторів позбавлення волі.

Далі ми розглянемо значущі відмінності між вибірками (Див.табл. 1).

Таблиця 1

Значущі відмінності за методикою соціально-психологічної адаптації особистості в групах досліджуваних

Інтегральні показники	Перша група жінок (3-6 місяців)		Друга група жінок (рік)		Критерій знач-ті Манна - Уїтні
	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення	
Адаптація	57	3,2	66	11,1	0,05
Самоприйняття	70,2	9,4	69	14	-
Прийняття інших	59	12,2	61	20,4	-
Емоційна комфортність	58	12	45,3	5,1	0,01
Інтернальність	68	10,4	62,2	7	0,05
Прагнення до домінування	50	18,2	49	8	-

Як видно з таблиці 1, жінки, які відбувають покарання 3-6 місяців відрізняються від жінок, що знаходяться рік у виправній установі за наступними шкалами: адаптація, емоційна комфортність і інтернальність. Також у першій групі відзначається тривожність, занепокоєння, неврівноваженість, образи, невпевненість у собі, напруга. Такі люди ставляться до оточуючих обережно, відчужено, але варто зауважити, в певних ситуаціях вміють покладатися на свої сили, наполегливі, відповідальні та діяльні.

Таким чином, досліджувані першої групи які відбувають покарання 3-6 місяців, менш адаптовані до життя в нових умовах, ніж досліджувані другої групи які відбувають покарання один рік, у зв'язку з різною виразністю таких механізмів адаптації, як самосприйняття і емоційний дискомфорт. Тобто, за шкалою «самосприйняття» значущих відмінностей не виявлено. Це вказує на те, що засуджені, незалежно від терміну відбування покарання відчують сумнів в собі, безвольність, презирство до себе. Що може бути пов'язано з соціальною неповноцінністю і почуттям провини.

Більш того, з таблиці 1 простежуються значущі відмінності за шкалою «інтернальність», що свідчить про різну вираженість вміння досліджуваних керувати собою і своїми власними вчинками.

Далі розглянемо дані, отримані в ході дослідження за допомогою опитувальника соціальної адаптивності особистості О. Г. Посипанова. Дані вказують на те, що індивідуальні відмінності за шкалами всередині групи не виражені.

Відзначимо, що в першій групі жінки мають показники нижчі за середні (конформність - 3,2%; лабільність - 2,4%; креативність - 3,4%), ніж жінки, що знаходяться один рік у виправній установі (конформність - 6,8%; лабільність - 3,9%; креативність - 6,5%). Це говорить про те, що жінки першої групи мають найменший ступінь адаптивності, ніж друга група досліджуваних.

Таким чином, ми можемо отримати відповідний соціально-психологічний портрет жінок, які відбувають покарання на початковому етапі (3-6 місяців). Він характерний для досліджуваних з освітою не вище середньої і низьким соціальним становищем. Досліджувані з таким соціально-психологічним портретом характеризуються низьким рівнем загальної адаптивності. Соціальна адаптація досягається ними за рахунок строгого виконання загальноприйнятих правил і норм, тобто за рахунок високої нормативності поведінки. Часто соціум і зовнішнє середовище в цілому сприймаються ними як щось незрозуміле і загрозове. Зазвичай вони вимагають від оточуючих неухильного виконання соціальних норм, хоча самі їх періодично порушують, причому іноді - вельми химерним чином. Часто це відбувається при конфлікті соціальних нормативів, тобто коли в деяких ситуаціях вимоги двох норм виявляються взаємовиключними.

З жорсткістю поведінкових схем поєднуються досить висока сугестивність і схильність маніпуляціям. Вони надають великого значення предметам, насилу складають власну думку з будь-якого питання. Вельми підозріло ставляться до всього, що виходить за рамки їх звичок. Самооцінка зазвичай неадекватна (завищена або занижена). Часто живуть «вчорашнім днем», насилу плануючи навіть найближчу перспективу. Можуть бути вельми скутими, дотримуються звичаїв, і конформні в повсякденній поведінці. Виявляють депресивні симптоми. Мають низьку стійкість до стресу і тиску. Схильні до проявів соціальної дезадаптації.

У другій групі індивідуальні відмінності за шкалами всередині групи виражені не яскраво. Отриманий соціально-психологічний портрет другої групи характеризується підвищеною конформністю при низьких значеннях по решті субшкалам. Такі люди будують свою поведінку не по загальним правилам і нормам соціуму, а у відповідності з традиціями і звичаями даної групи. Вони прагнуть взаємодіяти з відомими їм групами і в рамках встановлених традицій.

Соціальна адаптація досягається ними за рахунок включення в більш-менш стабільні групи, де сформовані певні традиції та звичаї. У конкретній ситуації вони готові керуватися не універсальними заборонами і приписами, а прикладом, який подають оточуючі. Вони часто бояться зробити що-небудь «не так», порушити встановлений груповий порядок субкультури середовища. Саме група в даному випадку буде суб'єктом встановлення порядку.

Висновки: В даній роботі була розглянута проблема соціально-психологічної адаптації засуджених жінок у виправних установах. На підставі отриманих результатів можна зробити наступні висновки:

1. У жінок першої групи (відбувають покарання 3-6 місяців) рівень соціально-психологічної адаптації нижче норми (62,3%), що вказує на неефективне пристосування до умов соціального середовища з закріпленням негативних якостей. У засуджених простежується занепокоєння, неврівноваженість, образи, невпевненість у собі, тривожність, розгубленість.

2. Жінки, які перебувають у виправних установах один рік показник за шкалою «дезадаптивність» знаходиться в нормі (69,3%), не перевищуючи середній показник, що свідчить про ефективне пристосування до умов соціального середовища.

3. Порівнюючи показники за шкалами «прийняття інших» за методикою «Соціально-психологічна адаптація» К. Роджерса і Р. Даймонда можна відзначити у засуджених другої групи зосередженість на собі (34%), байдужість до оточуючих, відсутність прагнення до спілкування, неприязнь до оточуючих. У першої групи жінок показники свідчать про присутність у засуджених толерантності до людей, умінні приймати їх такими, які вони є.

4. Таким чином, досліджувані першої групи які відбувають покарання 3-6 місяців, менш адаптовані до життя в нових умовах, ніж досліджувані другої групи які відбувають покарання один рік, у зв'язку з різною виразністю таких механізмів адаптації, як самосприйняття і емоційний дискомфорт.

Література

1. Андреева Д. А. О понятии «адаптация». Исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе // Человек и общество / Д. А. Андреева, Вып.13., ЛГУ, 1973 - С.62-69
2. Гернет М. Н. В тюрьме. Очерки тюремной психологии / М. Н. Гернет. - М., 1925. - 149 с.
3. Глоточкин А. Д. Психические состояния человека, лишённого свободы / А. Д. Глоточкин Е.Ф., Пирожков. - М., 1968.- 42 с.
4. Зотова О. И., Кряжева И. К. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности // Психологические механизмы регуляции социального поведения / Под ред. Бобневой М. И., Шороховой Е. В., М., 1979.
5. Лактіонов О. М. Основи пенітенціарної психології : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. М. Лактіонов., Н. П. Крейдун, А. В. Сорока, та ін. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 150 с.
6. Сорока А. В. Психодіагностична програма дослідження розвитку ефективності ресоціалізації засуджених у період підготовки до звільнення з пенітенціарних установ /А. В. Сорока // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Випуск 45. – № 937. – Харків, 2011.– С. 268-271.
7. Крейдун Н. П., Поливанова Е. Е., Яворовская Л. Н., Яновская С.Г. Социально-психологические технологии индивидуальной и групповой работы с осуждёнными женщинами в пенитенциарных условиях.–Х.: Основа, 2001.–76с.
8. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко.- СПб, 2000. - С.49-50.
9. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В. М. Трубников. - Харьков. 1990. - 49 с.
10. Ушатиков А. И., Казак Б. Б. Основы пенитенциарной психологии / А. И. Ушатиков, Б. Б. Казак. Рязань, 2001.- 530 с.

Literatura

1. Andreyeva D. A. O ponyatii «adaptatsiya». Issledovaniye adaptatsii studentov k usloviyam ucheby v vuze // Chelovek i obshchestvo / D. A. Andreyeva, Vyp.13., LGU, 1973 - S.62-69
2. Gernet M. N. V tyur'me. Ocherki tyuremnoy psikhologii / M. N. Gernet. - M., 1925. - 149 s.
3. Glotchkin A. D. Psikhicheskiye sostoyaniya cheloveka, lishennogo svobody / A. D. Glotchkin Ye.F., Pirozhkov. - M., 1968.- 42 s.
4. Zotova O. I., Kryazheva I. K. Nekotoryye aspekty sotsial'no-psikhologicheskoy adaptatsii lichnosti // Psikhologicheskkiye mekhanizmy regulyatsii sotsial'nogo povedeniya / Pod red. Bobnevoy M. I., Shorokhovoy Ye. V., M., 1979.
5. Laktionov O. M. Osnovy penitentsiarnoyi psikhohohiyi : Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv / O. M. Laktionov., N. P. Kreydun, A. V. Soroka, ta in. – KH. : KHNU imeni V. N. Karazina, 2007. – 150 s.
6. Soroka A. V. Psykhodiahnostychna prohrama doslidzhennya rozvytku efektyvnosti resotsializatsiyi zasudzhennykh u period pidhotovky do zvil'nennya z penitentsiarnykh ustanov /A. V. Soroka // Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. – Vypusk 45. – № 937. – Kharkiv, 2011.– S. 268-271.
7. Kreydun N. P., Polyvanova E. E., Yavorovskaya L. N., Yanovskaya S.H. Sotsyal'no-psykholohyeheskiye tekhnolohyy yndyvydual'noy y hruppovoy raboty s osuzhdënnymy zhenshchynamy v penyentsyarnykh uslovyiyakh.–KH.: Osnova, 2001.–76s.
8. Sidorenko Ye. V. Metody matematicheskoy obrabotki v psikhologii / Ye. V. Sidorenko.- SPb, 2000. - S.49-50.
9. Trubnikov V. M. Sotsial'naya adaptatsiya osvobozhdennykh ot otbyvaniya nakazaniya / V. M. Trubnikov. - Khar'kov. 1990. - 49 s.
10. Ushatikov A. I., Kazak B. B. Osnovy penitentsiarnoy psikhologii / A. I. Ushatikov, B. B. Kazak. Ryazan', 2001.- 530 s.